

MARJA-LIISA HONKASALO

Kvinnors symptom – lidandets och njutningens språk?

*Kvinnor använder
ofta kroppsliga symptom för att
kommunicera otillfredsställelse med pri-
vatlivet och dåliga arbetsförhållanden, menar Marja-Liisa
Honkasalo. Att kvinnor använder symptom som språk har
att göra med kvinnors speciella relation till
den egna kroppen som, enligt Julia Kristeva, är käl-
lan till både liv och död.*

I internationella hälsoundersökningar uppger kvinnor fler kroppsliga symptom än män¹. Man brukar förklara fenomenet ur olika vetenskapliga synvinklar. Den socialmedicinska vetenskapen menar att fenomenet kan kopplas till kvinnornas medellivslängd, vilken är längre än männens. Kvinnorna skulle på grund av sina symptom vända sig till hälsovården och genom den erhållna behandlingen kunna leva längre. Det är en rimlig förklaring, men många frågetecken återstår. Har symptomen alltid ett samband med sjukdomar som går att diagnostisera och bota medicinskt? Vad säger symptomen om kvinnornas dagliga liv? Vilken psykologisk och social betydelse har de för kvinnorna själva?

Denna artikel baserar sig på min avhandling, i vilken jag försökt hitta svar på de olika symptomens innebörd för kvinnorna. Varför är kvinnorna det »symptomkännande könet»? Inledningsvis granskar jag här mina resultat och går sedan till mera allmänna frågor: varför visar kvinnor symptom? Varför framträder besvärliga sidor av kvinnolivet i form av olika symptom? Den medicinska forskningen kan inte ensam ge tillfredsställande svar på dessa frågor, och därför har jag fått ta språk- och kulturforskningen till hjälp. Mitt material har varit begränsat till fabriksarbeterskor, men jag utgår i denna artikel helt djävt ifrån att mina resultat kan tillämpas även på kvinnor ur andra kollektiv.

Alice forskar i underlandet

I huvudsak har jag använt mig av två metoder. Först utförde jag en enkät bland arbeterskor i tre fabriker och därefter en fem månader lång deltagande observationsundersökning på en av fabrikerna. Enkäten var i första hand tänkt att svara på frågan hur vanlig förekomsten av psykiska, psykosomatiska och fysiska symptom var bland kvinnor, sysselsatta med monteringsarbete, samt vilka sociala och erfarenhetsmässiga samband symptomen hade med kvinnornas lönearbete, familjeliv, hälsa och stress. Genom enkäten kartlades även lönearbetets psykosociala drag. Under det deltagande observationsskedet var huvudsyftet att utröna vilken betydelse kvinnorna tillmäter sina symptom inom kollektivet.

De bägge metoderna kompletterade varandra utmärkt. Enkäten blev som en karta över det fenomen som skulle undersökas, och den deltagande observationen fungerade som ett kaninhål, inte olikt det som Alice i Underlandet kryper ner i under förföljandet av den oberäknelige och egensinnige kaminen. Jag tycker att Alice är den bästa symbolen för forskningsprocessens framåtskridande.

Det fabrikskollektiv som jag valde för den deltagande observationen är representativ för den kvinnodominerade industritypen i

Finland. Totalt arbetade över 300 kvinnor i fabriken, och på montringsavdelningen var alla utom två kvinnor. På de tre avdelningar där jag utförde mina observationer kände alla till att jag var forskare.

Fabriken hade en stel och hierarkisk maktstruktur. Kvinnorna övervakades på många sätt, med teknologi och arbetsledningsrutin². Under min observationsperiod bytte företaget ägare, och påfrestningen kring denna affär märktes på kvinnokollektivet.

Den deltagande observationsmetoden gjorde det möjligt för mig att notera den muntliga kommunikationen inom gruppen. Kvinnorna pratade med varandra i fabrikssalen, och mitt material består till största delen av uppteckningar av dessa samtal. Arbetets art i kombination med få maskiner gjorde fabrikslokalerna lyhörda.³

Om förekomsten av symptom

I enkäten uppgav kvinnorna fler psykiska, psykosomatiska och fysiska symptom än vid liknande undersökningar bland andra fabriksanställda. De vanligaste besvaren var trötthet, huvudvärk, spänningstillstånd och sömnrubbningar. Av de svarande uppgav 44 respektive 43, 40 och 34 procent sig ha lidit av dessa symptom. Allt som allt namngav enkäten 15 olika symptom.

Den deltagande observationen slog fast att symptomen var ett så gott som dagligt samtalsämne i det kvinnliga fabrikskollektivet. Observationen pågick i 76 dagar och symptomakttagelserna var sammanlagt 329 under ca 60 dagar. Trötthet, nervositet, spänning och sömnsvårigheter hade högst frekvens i kvinnornas samtal. I tabell 1 är såntliga symptom som noterades under observationstiden förtecknade. De flesta kan karakteriseras som allmänna och gemensamma samtalsämnena. Enstaka var av en sådan art att man ville diskutera dem mellan fyra ögon med forskaren.

Jag diskuterade observationsresultaten med kvinnokollektiven ur sex olika synvinklar. Vad var symptomets eventuella *etiologi* (sjukdomsorsak), och vilken var den adekvata *behandlingen*? Symptomen kunde uppfattas

som *förebud* och man beräknade *tidens gång* efter dem. Viktigast uppfattades dock de *tecknen* som symptomen ansågs innehålla, men som inget hade med *sjukdomssynvinkeln* att göra. Observationen visade att symptomen inte uppfattades av kvinnorna som sjukdomssymptom. De hade olika teorier om orsakerna till sina plågsamma besvär. Dessa orsaker har jag samlat i tabell 2.

Tabell 1. Allmänna och personliga symptom

Offentliga/allmänna samtalsämnena	Personliga/konfidentiella samtalsämnena
Trötthet	Depression
Nervositet/spänningar	Gynekologiska besvär
Sömnrubbningar, mardrömmar	Älkoholproblem
Huvudvärk	
Annan värk, smärtor	
Magont	
Bantning/hetsätande	
Hudutslag	
Buller	
Lösningssmedel	
Influensa	
Kopparslagare	
Oro, rädsla	

Tabell 2. Symptom och förmodade etiologiska faktorer

Symtom	Etiologisk faktor
Trötthet	Sömlöshet, dålig sömn Sömnrubbningar Påfrestande livssituation Sjukt barn, spädbarn, amning Festande
Sömnrubbningar	Värk, smärtor, sjukdom Årstider, »mångalenskap» Vård av spädbarn Ny arbetsvecka, måndag morgon Arbetet, buller
Nervositet	Problem med överordnade Problem med arbetskamrater Osäkerhet ang. anställning Ackordsarbete, buller Arbetsresor Uppläggning av arbetet, skift

Depression	Osäkerhet om framtiden Personliga problem, sjukdomar Barndomstidens problem Olycklig kärlek, kärleksbekymmer Svek från facketts sida
Huvudvärk	Rök, gaser, brådska på jobbet Buller Lösningssmedel på jobbet
Hetsätande	Kärleksbekymmer Livskriser Ensamhet Alkohol, speciellt öl
Smärtor i extremiteter, nacke, rygg	Arbete, enformigt arbete, brådska Vård av utvecklingsstört barn
Hudåkommor, klåda	Arbete, lösningssmedel, damm Antibioter Allergi Gulsot (p-piller)
Magbesvär	Oro för framtiden Dålig mat på arbetsplatsen Trötthet och överkonsumtion av kaffe

Av tabell 2 framgår tydligt att kvinnorna har egna »folkliga» uppfattningar, lekmannteorier, om bakomliggande och uppehållande orsaker till sina symptom. Ur deras livserfarenheter och vardagsliv i samband med reproduktionen föds ett viktigt etiologiskt material. Amning, spädbarnsvård, vård av sjukt barn eller missfall kan enligt kvinnornas egna teorier ligga bakom många olika symptom. Som en orsak till smärtor i stöd- och rörelseorganen kunde vård av utvecklingsstört barn nämnas. En av kvinnorna hade ett sådant barn, men kollektivet menade sig »veta» att ett sådant öde i sig ger upphov till smärtor och värk. I sina egna teorier om sjukdomars uppkomst lade kvinnorna även stor vikt vid årtidernas växling, mångalenskap och olycklig kärlek.

En andra central orsakgrupp utgjordes av missförhållanden på arbetsplatsen. Lönearbetets teknologiska, arbetshygieniska och mellanmänniska faktorer kunde orsaka flera symptom.

Man kunde konstatera att biomedicinska teorier knappt fann något fotfäste alls i kvin-

nogrupperns funderingar kring orsakerna till symptomen. Dessa uppfattades över huvud taget inte som sjukdomstillstånd. Detta trots att kvinnorna brukade besöka företagets hälsovårdsavdelning. Det hade varit intressant att veta om de då gav sin egen etiologiska tolkning av sina symptom och på samma gång accepterade läkarens dito samt den erbjudna behandlingen. Uppenbarligen var kvinnornas sjukdomsteorier dubbelsidiga; en sida vette mot naturläkekunsten och en annan mot den moderna läarkunsten. Men i kollektivet kom endast den första till uttryck.

Behandling av symptomen

När det gällde att åtgärda symptomen försökte man för de allvarligaste att tillsammans hitta en eller flera behandlingsformer som tidigare visat sig vara effektiva (tabell 3). Kvin-

Tabell 3. Alternativ till behandling av symptom

Symptom	Behandling
Trötthet	Samtal om trötthet Trötthetsnorm på måndagar Skoj, skratt Spådomar
Sömnrubbingar	Bastubad Lugnande mediciner
Nervositet/spänningar	Prat, samtal Att döpa om symptomet till »stress och behandla med vedertagna medel: jogging, resor Spådomar, skratt Att göra sig fin, kläder, smink Medicin, receptfria, lugnande Förtroendekvinnans medicin-förråd Alkohol
Smärtor, värk i nacke och extremiteter	Massage Mediciner Förtroendekvinnans medicin-förråd Fysioterapi
Bölder	Groblad
Huvudvärk	Slopande av ackordsarbete Arbetskyddsåtgärder Värkmedicin

norna skapade ett »reservsystem» för behandlingar – fungerade inte det ena fick man pröva det andra. Mot nervositet, orsakad av det höga arbetstempot, ansågs en ändrad lönepolitik vara det bästa botemedlet på sikt, men åtminstone sju andra behandlingsmetoder föreslogs. Däribland att tala ut och dela problemen med kollektivet, att spå eller sia med kort, att se humoristiskt på saken och att skratta tillsammans. Dessutom kunde man inta de mediciner som förtroendekvinnan delade ut ur sitt förråd. Någon menade sig bota sin nervositet med alkohol på fritiden, de flesta visste att en resa till södern var det bästa om än dyraste och mest svårförverkligade alternativet. En vanlig och effektiv metod var att döpa om problemet, tala om »stress» i stället för nervositet. Det upplevdes som mindre personligt och smärtsamt. Dessutom betyder ordet stress i det moderna vardagsspråket någonting positivt, aktivt, kvalitetsmedvetet. Uttrycket förenar arbetarkvinnor och direktörer.

Symptom som förebud

Symptomen ansågs förebåda något. Smärtor och värk kunde betyda väderleksväxling och tyda på regn eller åska. Sömnlöshet och mardrömmar varslade om framtiden. På två avdelningar tolkades mardrömmar med hjälp av en drömbok. Arbetsdagen började med att någon berättade om sin mardröm. Sedan letade man efter förklaringar bland drömbokens uppslagsord och hjälptes åt att tyda dröminnehållet, tills man fann en tolkning som tillfredsställde alla.

Det var tydligt att man inte ansåg sig behöva ansvara för vad som rörde sig i det omedvetna. Exempelvis så talade man inte öppet om det konkreta hot som företagets ägarbyte innebar för de underlydande, sannolikt eftersom gruppens normer inte tillät att man visade en personlig hjälplöshet och oro. Kvinnorna deltog inte heller i fackmöten trots att de var anslutna. I stället bearbetades den allmänna oron och rädslan i mardrömmar. Följande exempel skildrar en kvinnas omedvetna upplevelse av företagets försäljning.

I natt hade Helmi haft en så konstig dröm. »Det var fest här i matsalen, och till efterrätt fick vi lingonparfait i höga kristallskålar. Och en av kvinnorna från avdelningen här bredvid kom och satte sig bredvid mig, en som ofta kommer och äter här, storögd med glasögon. Och plötsligt körde hon knogen i min skål... och rörde om i min parfait. Jag försökte skumma av det som hon hade kladdat med och hon blev förvånad, på nåt sätt krympte efterrätten till en liten klick bara, en liten äcklig klick i botten av skålen, och sen gick jag ut i garderoben, och där stod Hely Ojanen (en av de aktiva i facket) i fina kläder, hon hade vit blus med granna knappar. Jag frågade henne varför hon var så fin och hon sa att det var för att fackförbundets ordförande skulle komma hit. Han skulle bara inspektera några gravar och sen skulle han komma hit...»

Symptom och tid

Kvinnornas tidsuppfattning präglades av symptomen. Trötthet och nervositet pratade man till exempel mest om på måndagar och fredagar, alltså i början och slutet av arbetsveckan. Normen var att måndag morgon klaga över trötthet. Å andra sidan var tröttheten ständigt närvarande i fabriken, i likhet med maskinerna och apparaterna. Tröttheten gav till och med en form åt den egna levnadshistorien.

Leena hade börjat jobba då tvillingarna i treårsåldern fick halvdagsplats i daghemmet. Hon sorterade tidningar för Pressbyrån på morgonen från 4 till 6 på ackord. Hon säger att det var hemskt, att man var så trött, att om man tänker på den tiden, kommer man bara ihåg att man alltid var trött. »Jag försökte läsa Kalle Anka för dom och jag var så trött att jag somnade mitt i alltihopa.» Leena hade sovit medan pojarna var i skolan och tvillingarna på daghemmet, men det hjälpte inte mot tröttheten eftersom hon tvingades gå upp kl 3 på natten. Leena säger att »det är hemskt vad tiden har gått fort, att dom är 13 år nu; när dom var små så tänkte man bara på att dom skulle bli större så man slapp se till dom hela tiden och slapp att jämt vara så trött.»

Det produktionsmässiga tidsbegreppet stod i skarp kontrast till kvinnornas egna tidsupplevelser. Symptomen kunde skyllas på produktionsteknologins krav på anpassning till ett arbete som fordrade sekundsnaab noggrann-

Ulla Wennberg, Osynlig, träsnitt, 24,5 x 28 cm. Foto: Konstfrämjandet.

het. Bantning och tid relaterades till varandra. Ett inte alltför ovanligt uttryck löd »för 23 kilo sen» eller när idealvikten ännu låg långt framme i tiden »om tio kilo».

Symptomens budskap

Symptomen utgjorde ett kollektivt kodsystém som gjorde det möjligt att uttrycka även annat än det specifika symptomets besvär. Ibland var symptomet ett budskap för dess bärare.

»Jag har en så hemsk huvudvärk. Igen... Vad det betyder? Nå, åtminstone att jag vet att jag existerar. Att jag åtminstone känner nånting», säger Rauni.

Symptomen kunde förmedla olika slags sociala budskap. Tröttheten gav tillfälle att berätta om hat mot arbetet, om livets grymhet i största allmänhet eller om veckoslutets rejäla festande. När en ung mamma talade om sin trötthet informerade hon samtidigt om att hon fortfarande ammade sin ett och ett halvt år gamle son och var lycklig och stolt över det. Genom mardrömmarna förmedlades budskap om hot och osäkerhet, sådant som man annars inte var i stånd att tala om. Sömnsvårigheter innehöll budskap om arbetets enformighet men också om äktenskapsproblem och om den egna rollen som äkta maka:

Kajja berättar att hon vaknade för tidigt på morgonen, halv fem, och att hon sen inte kunde somna om. Så hon gick upp och började stryka sin mans skjortor. De andra klandrar henne för att hon jämt passar upp på sin man.

Varför visar kvinnor symptom?

Trots mängden av symptom hos kvinnorna i min undersökning var frånvarodagarna mycket få, och kvinnorna kopplade inte sina symptom till eventuella sjukdomar. Min undersökning visar, med bägge metoderna, att kvinnor av erfarenhet förknippar sina symptom med lönearbete, dubbelarbete och problem med långa arbetsresor. I enkätsvaren skyllde nästan tre fjärdedelar av deltagarna på lönearbetets karaktär. Enligt den deltagande observationsundersökningen låg detta till grund för den vanligaste etiologiska

konstruktionen. Arbetslivsforskning bekräftar tesen: kvinnor, speciellt inom industrin, bär på en dubbelt tung börda. I arbetarhem är delat hushållsarbete än så länge ingen självklarhet. Den aristoteliska vanföreställningen att kvinnorna skulle vara benägna att klaga mer än män finner inget stöd i mitt material. Kvinnorna där gnäller inte, utan försöker tvärtom att kollektivt utveckla strategier för att hålla symptomen under kontroll. När man ventilerade symptomen gemensamt strävade man efter att finna deras etiologi och behandla dem; man sökte efter lösningar där kollektivet spelade en avgörande roll.

Kvinnorna arbetade, liksom alla inom kvinnodominerad industri världen över, under sträng övervakning av arbetsledningen. Enkäten visade att maktstrukturerna bildade ett vattentätt system. Kvinnorna hade knappast någon möjlighet att påverka sitt arbetes planering eller organisering. Givetvis frågade man inte heller efter deras åsikter vid försäljningen av företaget.

Kvinnornas egna maktområden blev deras kroppar och deras kollektiv. Symptomen kan sägas vara ett sätt att opponera sig mot samhället.⁴ Det mänskliga livets positiva upplevelser hittar alltid någon spricka i muren. Även under ytterst slitsamma förhållanden kan smärtan och värken användas till att förmedla något positivt för individen och kollektivet. Symptomen skapar också en upplevelsesfär som ger legitim rätt till att bli omhändertagen och ompysslad av andra. Denna upplevelsesfär alstrade inbördes kommunikation kvinnorna emellan.

Undersökningens viktigaste resultat enligt min mening var att visa på hur symptomen skapade ett slags kodsystém i kvinnornas kollektiv. Med hjälp av symptomen kunde man kommunicera även om saker som hade att göra med andra delar av livet. Kvinnorna behärskade väl denna kommunikation via symptomen. Den fungerade vidare stärkande på sammanhållningen. Symptomkommunikationen var viktig för alla och detta faktum vidmakthöll i sin tur förekomsten av symptom.

Men varför uttrycktes kvinnokollektivets upplevelser just i symptom? Detta är en cen-

tral, ännu obesvarad fråga i min undersökning och därmed föremål för fortsatt forskning. Här ska jag söka ett par svar med stöd i kvinnornas kroppsuppfattning, kommunikation, språk och till sist i deras lidande. I mitt eget ämne finns inte motsvarande litteratur, så problemet måste följaktligen angripas ur många olika synvinklar.

Är symptomen ett språk?

Under årtusenden har kvinnornas traditionella uppgift varit att sköta, vårda, avlyssna samt läka människokroppar. De har varit vana vid att handskas med hjälplösa kroppar vid livets första och sista stunder. Dessa sysslor har nu övertagits av samhället och utövas av hälsosektorns anställda kvinnor.

Kvinnorna har även en speciell relation till den egna kroppen. Enligt Kristeva är kvinnokroppen källan till både liv och död. »Livet den skänker är alltid begränsat, den skänker aldrig evighet, utan förstör den.»⁵ Kvinnors kroppslighet observeras på många olika nivåer. Mödrarna lär (både medvetet och omedvetet) sina döttrar att tidigt iaktta sina kroppar. I puberteten tillkommer intresset för de hormonella förändringarna. Samtidigt är kvinnoidealet i vårt samhälle ungt, sinnligt och vackert. De flesta kvinnor lider ständigt av att ha en otillräcklig kroppsfigur, »den räcker aldrig till för ett abstrakt, ständigt närvarande mansöga.»⁶

I samtalen sinsemellan använde sig arbetar kvinnorna av en gemensam kod som laddade symptomkommunikationen med innebörd. Koder är till sitt väsen kulturella, dvs gemensamma för medlemmar inom en viss kultur eller subkultur. I detta fall var det kvinnor, och den kulturella sammanhållningen stärktes av att det var kvinnor ur samma samhällsklass.

Koderna bygger på kulturella regler och konventioner, vilka i sin tur påverkar hur och i vilken kontext budskapet avläses samt vilken betydelse det får. Vid avsändning och mottagande av ett budskap om t ex trötthet var kvinnorna medvetna om budskapets innehåll, liksom vid samtal om smärtor. Avsändarens och mottagarens gemensamma kod

stärkte kommunikationens sociala betydelse: den förenade arbetarna.

Men frågan kvarstår: Varför symptomatiserades kollektivets upplevelser?

Enligt Janzen (1973) kan symptom ses som ett första steg i den subjektiva process som människan griper efter när hon försöker ordna sina kaotiska upplevelser i ett kulturellt sanktionerat mönster. De befintliga koderna har i det sammanhanget betydelse för vilken form upplevelserna kommer att kläs i, samt till vilket symptom den egna upplevelsen kommer att förvandlas. Ur en psykoanalytisk synvinkel kan symptomen ses som en kollektiv och individuell namngivningsprocess, en gestaltning av ångest inför en snedvridenhet i tillvaron.⁷

Dessa olika teorier om symptomens sociala uppkomst har intressanta beröringspunkter med de Saussures språkvetenskapliga idé om språkets uppkomst. Han konstaterar att »upplevelsen i sig är ett odifferentierat, amorft kontinuum, innan talets diakritiska akt 'skär av' den, och den kodifieras till ett skillnadernas system som blir språket».⁸ Upplevelserna kan förvandlas till verbala uttryck, men de kan också få ett för-verbalt eller icke-verbalt uttryck, i detta fall i form av symptom.

Inom det kvinnokollektiv som var föremål för min undersökning uppfattades kvinnors upplevelser som symptom eftersom man där hade utvecklat ett speciellt kulturellt kods-system. Detta gav varje system ett budskap som alla kvinnor erhöll. På denna kommunikationsnivå blev en från början individuell och osynlig upplevelse gemensam och synlig. Mardrömmarnas värld var t ex så allmän att man kunde analysera mardrömmar tillsammans och finna en tolkning som gruppen godtog. När några av kvinnorna berättade om kopparslagare, talade de om lidande, men förmedlade också en förtäckt njutning förknippad med en trevlig kväll och snygga killar. Ingen i gruppen hade svårighet att avläsa ett sådant budskap.

När man studerade symptomen på denna sociala nivå kunde man konstatera att de bildade en kommunikationskonstruktion som fungerade som ett slags »andra språk» för kvinnorna. Dessa visade sig besitta en förmå-

ga att tolka de två språkens olika tecken som ett enda sammansatt tecken. Detta i sin tur kunde då sägas ha ett kombinerat innehåll, med två tecken, ett för varje »språk». Exempel på sådant kombinerat begrepps-innehåll är symptomspråkens tecken »mardrömmar», medan det verbala tecknet heter »anställningsotrygghet». På samma vis skulle symptomspråkets tecken »trötthet» kunna sammansmälta med det verbala tecknet »jag hatar det här jobbet» till ett kombinerat innehåll. Naturligtvis sker inte alltid denna sammansmältning av olika typer av tecken, och i en del fall är den situationsbunden. »Språken» bildar inget lingvistiskt koherent tvåspråkighetssystem i t ex Weinreichs (1953) mening.

Vid tvåspråkighet kan det ena språket erbjuda det andra en referent. Man behöver vid studium av det ena språket inte något objekt i yttervärlden att referera till. Av detta faktum kan man låta sig inspireras till att spekulera i hur kvinnokollektivets »symptomspråk» uppkommer. Lär man sig det senare än det talade språket? Om man i likhet med Kristeva (1980) ser symptomspråket som ett semiotiskt kroppsspråk så kommer det före inträdet i det symboliska, dvs talade språket. Då kan man se symptomspråket som en referent till det verbala. Den verbala signalen »värk» skulle då referera till en icke-verbal kroppslig upplevelse som man redan har. Om man däremot tänker sig att symptomspråket lärs in genom socialisering till ett kvinnokollektiv så är det det verbala språket som refererar till upplevelserna som symptomatiseras. Det är då det verbala som kanaliserar upplevelsen och i detta fallet är språket identitetens källa. När man studerar kvinnornas språkbruk är det viktigt att lägga märke till det sätt på vilket identifikationen sker och uttrycks.

Lidande och symptom

Symptomen har, förutom sin positiva, sammanhållande karaktär, även en negativ dimension i kvinnokollektivet. De symboliserar också hälsoproblem och lidande. Det är viktigt att se även denna sida för att förstå problemet i dess vidd.

Kvinnorna berättar, via sitt lidande, om sig själva. Detta förhållande är signifikativt för kvinnor. Med hjälp av folklivsforskning kan man komma problemet närmare in på livet. Centralt i mitt fortsatta resonemang är begreppet kvinnliga lidande (»female suffering»).

Den finländska folklivsforskaren professor Aili Nenola har studerat gråtkväden som exempel på speciellt kvinnlig folklore.⁹ Enligt henne var det i många samhällen kvinnornas officiella uppgift att utföra sådana ritualer som hade med livets kretslopp att göra. Men hur kommer det sig att kvinnorna tillerkänts kompetens att utföra just dessa ritualer, då samhällsliga ritualer i allmänhet utförs av män och är förbjudna för kvinnor? Och vad innebär det för kvinnorna själva att ansvara för sådana ritualer och andra kulturseder och traditioner som hör samman med livets viktigaste skeden? Kvinnorna har ju tjänstgjort som barnmorskor, äktenskapsförmedlare, bröllopsångare och gråterskor. De har också varit helbrägdagörerskor och häxor.

En grekisk forskare, Anna Caraveli Chaves (1980), har studerat gråtkvädenas kommunikativa betydelse. Hon menar att kvinnorna har fått patent på sorgritualer eftersom de ansetts vara sakkunniga i lidande på grund av sin fortplantningsroll och sin samhällsposition. Just barnafödandet har gett kvinnorna en oavhållbar kunskap om smärt- och förlustupplevelser. Det har också inneburit kunskap om döden; förlossningen sker vid dödens port. På grund av sin fortplantningsuppgift har kvinnan erhållit förstahandsrätt att nalkas dödsriket även som exekutör av sorgritualer. Man har ansett henne vara mer mottaglig för smärt- och förlustupplevelser än männen.

Vid studier av gråtkväden visade sig lidandet vara kvinnokulturens viktigaste förenande faktor. Dess kärna var förberedelsen inför samt deltagandet i förlossningen. I denna situation framträdde smärtan i dess hela vidd, profilerad mot det hopp om nytt liv som förlossningen också innebär. Förlossningsupplevelsen omgavs av en sorts ringar av socialt lidande. Den yttersta ringen kännetecknade döden, och kvinnornas uppgift var att integrera

Ulla Wennberg, *Den melankoliska städerskan*, träsnitt, 40,5 x 36 cm.
Foto: Konstfrämjandet.

denna och ge den en mening som en del av livet. Gråterskan förbereder den avlidna för färden och framkomsten till dödsriket, men skapar även förbindelser till det levande samhällets övriga medlemmar genom att bygga broar som förenar den levande och den döda världen med varandra. Döden måste förknippas med livet, förlusten med hopp. Under denna process definierar kvinnan sitt jag, sin position i samhället, sin framtid och sin uppfattning om liv och död. Kvinnors lidande har varit ett tema för gråtkväderna, med vars hjälp kvinnorna befäst sin inbördes samhörighet och solidaritet.

Det kulturella uttrycket för kvinnors lidande har senare omgestaltats. Gråtersketraditionen har försvunnit från vårt samhälle. Men vid studium av gråterskornas texter och av feministiska folklivsforskarens resultat att

döma, kan man alltjämt spåra en bild av kvinnors lidande. Ett exempel på detta är den lidandehistoria som kvinnorna i min undersökning förmedlade genom sina symptom. I dess kollektiva version hördes även ekot av den gamla kulturen. I symptomen kom lidandet – eller ångesten som vi numera hellre säger – till uttryck, liksom upplevelser av den egna kroppen och av en speciell kroppslighet som inbegrep smärta. Med symptomens hjälp berättade man om en andlig ohälsa och uttryckte existentiella problem. Kvinnornas lidande var även ett viktigt tema för symptomen. Man kan se dem som ett nutida medel för kvinnorna att uttrycka och befästa sin inbördes kollektiva samhörighet.

Översättning: Sinikka Lilieholm/Ebba Witt-Brattström

NOTER

- 1 T ex Verbrugge 1978, Waldron 1983, Stein & Meine 1986.
- 2 Honkasalo 1982.
- 3 Validitets- och reliabilitetsproblem i samband med undersökningen, liksom metodvalens detaljer förklaras i avhandlingsrapporten.
- 4 De drag av opposition som ingår i symptom och sjukdomar är tills vidare ett så gott som utforskat men mycket intressant område (Horn m fl 1983).
- 5 Kristeva 1982, s 158.
- 6 Jansen & Nemitz 1986, s 42.
- 7 Siirala 1988, s 290.
- 8 de Saussure 1965, s 223.
- 9 Nenola 1982 samt 1986. Gråtkvädestraditionen är en form av folkdiktning, författad samt sjungen av kvinnor och förknippad med speciellt begravnings- men även bröllopsritualer hos finskbesläktade samt vissa ryska och grekiska folkgrupper. Gråtkvädenas främsta samhällseliga uppgift var att ledsaga en avliden eller en brud samt att hjälpa de anhöriga att bemästra sorgen vid avskedet.

LITTERATUR

- Caraveli Chaeves A, »Bridge between Worlds. The Greek Women's Lament as Communicative Event», *American Journal of Folklore* 93:346-399, 1980.
- Honkasalo Marja-Liisa, »Dead End – Views on Career Development and Life Situation of Women in Electronics Industry», *Economic and Industrial Democracy* 3:45-464, 1982.
- Honkasalo M-L, »Valta, valvonta ja naisten työ». Återfinns i rapporten Husu L, Honkasalo M-L, *Työ, nainen ja tutkimus 140-178*, 1984. Statsrådskansliets stencilsamling 1984:2, 1984.
- Honkasalo M-L, »Symptomproblem – socialmedicinskt studium av symptom, deras frekvens och betydelse, medelst två undersökningsmetoder». Återfinns i *Kansanterveysstieteen julkaisuja* M:101, Helsingfors 1988 (diss.).
- Horn K, Beier C & Wolf M, *Krankheit. Konflikt und Soziale Kontrolle*, Westdeutscher Verlag, Lengerich 1983.
- Jansen B & Nemitz B, »Frauenleid und Frauenleiden». Ingår i Haug F & Hauser C, *Der Widerspänstigen Lähmung. Kritische Psychologie der Frauen 41-76*, Argument Sonderblad AS 130. Berlin/West 1982 (diss.).
- Janzen J, »Symptoms as Signs: a Semiotic approach to the Study of Human Pathos», paper presenterat på Meeting of the American Anthropological Association, New Orleans 1973.
- Kristeva J, *Desire in Language. A Semiotic Approach to Literature and Art*, Oxford University Press, New York 1980.
- Kristeva J, *Powers of Horror. An Essay of Abjection*, Columbia University Press, New York 1982.
- de Saussure F, *Course in General Linguistics*, McGraw Hill, New York 1965.
- Siirala M, »Kärsimyksestä hoidossa». Ingår i *Mahdollisuuksien kuuleminen*, 289-335, Stiftelsen Therapiea, Helsingfors 1988.
- Stein Z & Meine D, »The Health of Women», *American Journal of Epidemiol* 15:303-305 1986.
- Waldron I, »Sex differences in illness incidence, prognosis and mortality: Issues and evidence», *Soc Sci Med* 17:1107-1123, 1983.
- Weinreich U, *Languages in Contact. Findings and Problems*, Mouton & Co, The Hague 1953.
- Verbrugge L, »Sex and Gender in Health and Medicine», *Soc Sci Med* 12:329-333, 1978.

Continued from page 21

SUMMARY

*Women's Symptoms –
a language of pleasure and suffering?*

Researchers have repeatedly found one common thread in internationally conducted studies of health issues, namely that women experience and express more symptoms than men. This finding has formed the foundation of my dissertation, and using this as the starting point of my research I therefore confined myself to the study of women's symptoms. Using participant observation and questionnaires, I investigated this issue among women workers at a manufacturing plant. This research centered on the following questions:

- how common are psychological, psychosomatic and physical symptoms among blue-collar workers
- how are these systems related to factors characteristic to women's social life
- what meanings did the women assign to their symptoms.

One of the most important, and unexpected, findings of my study was that symptoms appeared as messages, and carriers of messages, to the women's communities in the factory. These messages contained highly variable and multiple meanings, in addition to explicit messages of trouble. The symptoms seemed to form a highly significant communication structure, with characteristics of a non-verbal language code known exclusively by women.

In the latter part of the article, I have concentrated on what I consider to be the two most important questions:

- Why do women experience symptoms?
- Why is it that symptoms appear as carriers of communication?

In trying to answer these questions, theories of language, culture and traditions of 'female suffering' were applied.

Marja-Liisa Honkasalo
Helsingfors universitet
Institutionen för folkhälsovetenskap
Haartmansgatan 3
SF-00290 Helsingors
Finland